

לשוננו לעם

עורכים: א' איתן ומ' מדן

כרך לו, תשמ"ה

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

בין סלב לעבר

לעניין האבלאטיבוס האדורפיאלי ורישומו

ל מ ש ה א ל ט ב א ו א ר ב ג ב ו ר ת ו

א

בהלו גרו, הוא נר הגבורות, על ראש עמיתנו ורבנו, זקן הסלביסטים שבקרננו, פרופ' משה אלטבאואר, אמרתי, פי מן החיבה והחובה הוא, שמוקיריו ידברו, איש איש, במה שנתעוררו עליו מפוח הוראתו, ואם לדייק נאמר: מפוח הוראתו; שפן אפילו הצצה בשתי רשימות-עראי בפילוגרפיה שלו, המונחות לפנינו, דייה ללמדנו, עד-מה הסעיפה והלכה עשייתו, על מרפזה, לשונות הסלבים, ועל היקפה, לשונות מגען עם לשונות שם ויפת, והוא מגע רב-פנים ולאורך רוב הדורות, וכמדומה מותר לומר: לאורך כל הדורות. וכדרך הטבע הוא לנו, שלמדנו את שלמדנו מעיוניו וחקיריו, שנבליט את שלמדנו באורחות-הייחוסים ובשכילי-המגעים עם הערכים הקרובים אלינו, לשון-עבר ולשונות-היהודים, וכסבורני, פי ניסיוני שאני מנסה בו עתה ושנתעוררתי עליו מפוחו של זה האיש משה, עשוי, מצד-מה, ללמד על כך. ומה ניסיוני, שכבר הרמזתי עליו, במטבע קצר, בהרצאת מומחים, מורי ספרות ולשון, שהרציתי בגבעת רם, ואנסה עתה להמשיכו, במטבע ארוך מעט מתוך קיווי להשלימו פדי מיצוי עניינו וענייניו בשעת-פושר נאותה.

פי הנה שבתי וראיתי, פי האבלאטיבוס האדורביאלי,
הפשוט בכמה לשונות סלבים, שהיו קרובות אלינו — בייחוד
אוקראינית, פולנית, רוסיית — חדר ללשון-היהודים במידה
מופלגה, ומניין שימושיו משופע גם בעל-פה גם בכתב, עד
שאי-אפשר שלא להקשות לטעמה של אותה פשיטה ונימוקה,
כשם שאי אפשר שלא להקשות, האם אותה חדירה עשירה
מחזיק אין לה סיוע עשיר מפנים.

ב

ושלא להפליג למופשטות ולקרוב למוחשות אפתח בדוגמה
אחת ואחרת. ואחל בדוגמה עברית — ר' יצחק-בר לוינזון
(ריב"ל) פותב: "אם אקרא זאת מאה פעמים, לא אקרא רק מה
שאמרתי לך בפעם הראשון, שנדפס בן-אצל מדפיס המקרא
שטרָאָם ועמדתם סטָאָפָאָם" ("דברי צדיקים", תרכ"ז, עמ' 26).
התיבה סטָאָפָאָם, השאולה מרוסיית, פשוטה בידיש פדרך:
שטיין סטָאָפָאָם; והוראתה: בצעד ללא נייע; ושיעורה: עמידת
דום. וכן מסתייע גם רי"ש ביק בלגלגו על רבם של חסידים
ומאמיניו: "הרבן וכל העם כשהיו שומעים את האמיתיות
ושיגעונות הללו יוצאים מפי פייגלא נפלו בחרדה באימה וברתת
ועמדו סטאפאום, והרבן נתן שתי ידיו על שתי לחייו לכסות זקנו"
(חזיוני היתול, מזכרת לוי, תשי"ד, עמ' 101). ובתוספת אות
בעיבוד סיפור רובניזון קרוזו, המיוחס לר' יוסף וויטלין: "דער
שליח האט — — דער ציילט — אז זייא שטייען זייער שמאָל,
די לייט זיינין געבליבען סטאָלפָאָם שטיין" (מהדורה מאוחרת:
ראפינוואהן, דיא געשיכטע פון אלטער לעב וכו', ווילנא תרנ"ד,

חלק ב', עמ' 101). ושיעורו: השליח סיפר, פי עמידתם צרה, האנשים נשאר עומדים דום. וניתן להמשיך בדוגמאות עד ימינו, וראה מ"מ שאפיר, יליד שוץ (סוטשאבה): "דער פעטער זיצט סטאָפּאָם. ער רירט נישט מיט קיין אבר. דער בליק איז אים פארטראכט און ווייט פארקוקט אין ערגעץ" ("דער שטערן וואָגן", 1968, עמ' 31). ושיעורו: הדוד יושב דום, אינו מניע אבר. מבטו מהורהר ומתבונן אי-שם במרחק. וכן: "ר'האָט ארויסגעלאָזט די ווידלע פון דער האנט, פריטשמעליעט, / און געבליבן שטיין אזוי, סטאָפּאָם, ווי אין פּאָפּלעקציע ("א רגע דאכטעניש", 1969, עמ' 66). ושיעורו: השמיט את היתוף מידו, מצומת, ונשאר עומד כך, דום, כמו בחולי נופל. וכן: "אין מיטן טייכל, פונקט אין פלייץ / א שטיין, סטאָפּאָם, פארגליווערט" ("בורא מיני חלומות", 1971, עמ' 78). ושיעורו: באמצע הנהר הקטן, בדיוק בשטפו, אבן, דום, קפואה. תרגמו תיבת סטאָפּאָם לשון דום, ובאמת עניינו מוחשי, וכבר ביאר וולף טאמפור, במחקרו על יידיש של מרמרוש-סיגעט: סטאָפּאָם — לעמוד על הרגליים, במאונך, כקפוא. פשמדברים על שונא-ישראל, ששוב אינו בחיים, הלא תחת לומר "עליו השלום", אומרים: סטאָפּאָם שטייט ער [= הוא עומד]; או: סטאָפּאָם זאָל ער שטיין [= יעמוד] ("יידישע שפראך", 1974, חוב' 1-3).

והתיבה מצויה גם בפולנית, אך לא *stępem*, אלא *jechać* *stępo*, *ruszyć stępa*, ואפילו *pojechać stępa*. ושמעתי ביידיש בדיבור, ולא ראיתי בדפוס.

אולם זו אחת מהגדרות התנועה, ורבו פן רבו השימושים בהן, ושוב נפתח בשימוש, אם לא לאָפּס־התנועה, הרי לקירובה, והיא דרך השימוש השאול מרוסית ואוקראינית: דּוּבָאָם, דיבאַם; והוראתו עמידה קפואה, ועיקרה בסוס העומד על רגליו האחוריות; ונקלט בידיש לפי לשונות אלה, אך לא שמעתי לפי הפולנית: "דעמבעם"; ובה מצויים ביטויים *stać zdebiały*, דהיינו: לעמוד כמו אלון. ואוסקאר קולברג מעיר בעניין מקום, *dęba stanął* שהוא לפי אגדה על סוס אשר ("לוד", סדרה 5, סביבי קראקא, פרך א', 1871, עמ' 44), פלומר: עמד כאלון. ואפשר העברה מסוס לבעל-חיים אחר וראה, למשל, ישראל זינגמאן, בספרו על קורצ'אק — ודובר על ציפור אשר *zdebiał* [= נעשה כאלון, דהיינו נזקף, נקרש] אך פוסק לנוס (עמ' 105). וניתן להרבות בשימושי יידיש, ונסתפק בקצתם — א"מ דיק; ולא פלבד לגבי סוס פגון: "הענריכס פערד האָט דאָרט אויס געוויזן — — אלע שטיקלאך וואָס ער האט גיקאנט, אלע זיינע קונצן, אוויילע האָט ער זעך געשטעלט דּוּבָאָם, אוויילע האָט ער געטאנצט" ("שקלאוועריי", תרמ"ח, חלק ב', עמ' 33). פלומר: סוסו של הנריך הראה שם כל החתיכות שידע, כל להטיו, רגע עמד בזקוף, רגע ריקד. וראה לעניין גושי-קרח: "אין אנדער קריע וואס איז שווערער פאר איר שטעלט זיך אנידער דּוּבָאָם אונ פלייבט שטיין מיט איינעם ענדע איינגיגראפין אין דער גרונד פון מעער" ("איינגעפרוירענע שיף", מהדורת 1914, עמ' 9). פלומר: גושי-קרח אחד, שהוא כבד הימנו, ניצב כאלון ונשאר עומד

קצהו משוקע בקרקע הים. ובהמשך דבריו הוא מסביר פתיכה השאולה מגרמנית, לאמור: אין דער גרויסן אייז מאַסע וואס וואר — — זייער הויך און שטייל (דובאַס) (שם, עמ' 27). כלומר: בגבב-הקרח הגדול שהיה גבוה ותלול. וניתן להביא דוגמאות לגבי שני בני אדם או חלקי גופם, בייחוד שערות וכדומה. ונבליט דוגמה של מנדלי לגבי עט המסרב לקיים שליחותו — "זיא האט געשפריצט, געמאכט קלעקן, געקריצט, געדראגעט אונ זיך געשטעלט דיבאַס" ("גאַס קליינע מענטשעלע", תרל"ט, עמ' 65), כלומר: הוא התיז, הכתים, חירק. פּרפס ועמד זקוף. ואין צורך לומר, שפך השימוש לגבי סוסתו וכדומה. ובהשתנות דרך המסעות תבוא מכונה וראה, למשל, אלתר קאציזנה: "איבער לאַזנדיק אויף דער ליידיקער גאַס דעם דיבאַס שטייענדיקן אויטאַ" ("שטארקע און שוואכע", כרך ב', עמ' 186). כלומר: בעזבו ברחוב הריק את המכונית הניצבת פאלון. ובתוספת תיאור ראה א"נ שטנצל בעניין סוס: "ווען ס'שטעלט זיך בלויז דיבאַס, אויף הינטערשטע פיס / מיט ווילד-געוואָרענעם קאַפּ שוימיק פארריסן" ("האַקן קרייץ", תרצ"ח, עמ' 5). כלומר: וניצב אך פאלון, על רגליו האחוריות, בקדקוד שנעשה פרוע וזקוף בקצף אל על. ולעניין ההיגוי ראה לפי חרוזו של אליעזר שטיינבארג: "מיט אמאָל דיבאַס! / א וואָרף פון זיך דעם מזיק אן א גיב אים!" (משלים, כרך ב', תש"ז, עמ' 166); ושיעורו: ופתאום כאלון, משליך את המזיק מעצמו, והב לו. פכיכול קרא: דיבים — גיב אים, ולרישולו של ההיגוי — רפו פן רפו השימושים השאולים מעברית, ועוד ידובר בזה. אך לעת עתה נעיר, פי אם לפי חריותו

של שטיינבארג דיבאָם היא במלעיל, הרי ברוב השימושים הוא מלרע, והעניין ראוי לתשומת לב מיוחדת.

ד

והקדמנו שימוש באפס־תנועה, שהוא המועט, שכן הרוב הוא לחיזוק־תנועה ותגבורה. ואם נאמר למנות הפול לא נספיק. ונפתח בתנועה קטנה, כגון ראָקאָם, ראָקיעם, ראָטשקעם, ועניינו סרטן ותנועתו, ואף פועל לו: זיק ראָטשקעווען, ויפול בייחוד בתינוק או נְכָה זוחל (ושמעתי אף צירוף: זיק טשוואַראָטשקעווען, לעניין זחילה איטית ועל ארבע). וכן א"מ דיק בעניין בעל נְשִׁי, שהביא בפורים משלוח מנות פדמות סנדל של סופר "און ער ליגט אין אים ראָקאָם מיט זינער עכט נאָכגעמאַכטע נאַרעשע צורקע ארויס" ("דער אידישער פאסלאניק", תר"מ, עמ' 57). כלומר: והוא מוטל בו סרטנית בפרצופו האילי המחוקה ממש. ואלתר קאציזנה פהמשך תיאורו: "זיך געלאָזט צו דעם אָרט פון דער קאַטאַסטראָפּע, ווו דער לאַסטאויטאָ האָט געשטעקט ראָקאָם" (פנ"ל, חלק ב', עמ' 187). כלומר: הפליג למקומה של הפורענות, שבו מכונית־המשא ננעצה פסרטן; וביאורו לא בלבד לצד המתינות, אלא לצד הקיפול והעיגול וכדומה. והנה דוגמה קרובה א' קרפינוביץ: "נו, אויב אזוי, קענט איר שוין גיין ראָקאָם אין ד'רערד אריין" ("דער פאָלקלאָריסט", די גאָלדענע קייט, חוב' 35, עמ' 182). ושיעורו: נו, אם כן, כבר יכול אתה לילך במשוטח לאדמה. זנחום סטוטשקוב באוצרו מביא התיבה במדור סי' 131, שעיקרו אופקיות, שכיבה על ארבע, והוא

מביא: ראקעם, ראטשקעם, אף פלאזעם. ולעניין התיבה האחרונה, הרי היא מצויה בפולנית *pfazem*, ושם פירושה *stroną pfasą*, כלומר בצד השטוח, כגון של החרב, ולפי בריקנר שייך הביטוי אף למילונות הפולנית, אבל בלשוננו פשט מעבר לפולין. ואך זה מקרוב פרסם מאיר איילי תשובה של הרב ר' אריה לייב, בעל "פרי גינוסר" (והוא נינס של בעל "צמח צדק" ושל בעל "עבודת הגרשוני"), והוא נשאל (1713) בעניין חיילים אוסטריים במזריטש שבמהריץ "ובאו לתוך רחוב היהודי" והתחיל בריב להפזת איזה יהודי אשר ברוחב ברוחב הפלי זין שקורין פלאזים גשלאגן ולא הפה שום אחד מהם מפת חרב במקו' החד". ובהמשך התשובה: "ובפרט — — פי בה"ם [= פעלי מלחמה, חיילים] לא היכום רק פלאזים" ("קובץ על יד", תשמ"ב, עמ' 113). וטעות היא למהדיר (פי פלאזעם עניינו הוא ללא סיבה), אלא כפי שביארנו, ודרך קליטתו טעונה ביאור.

אך נחזור לעניין ראקאם כדי להביא דוגמה משל יעקב גורדין במחזה הידוע שלו: קריכן זאלן שוין ראטשקעם די אלע שארלאטאנעס ("סאפפאָה", תרס"ח, עמ' 53); ושיעורו: שיזחלו כבר על גחונם כל הפוחזים האלה.

ו

אך רוב השימושים השאולים מסלאבית והעשויים על פיהם להוראת מהירות וחפזה, וריבוי השאילה עשוי שיפתיע, בייחוד משום שהוא חל לא בלבד על הליכה וצעידה, אלא בעיקר על רכיבה וכדומה. ונפתח בעניין שוואליאָם, צוואַלאָם,

ופחות: צוואלעם, כפי שהיא בפולנית jeździć cwałem. וראה
 מזה דוד ברגלסון: "א כאפ געגעבן א פיקס — — ארויסגעלאָפֿן
 שוואַליאַם אין דרויסן באַלד האָט אך דערהערט פון דאָרט אַ
 שאַס" ("צוויי וועלטן", 1953, עמ' 32). ושיעורו: חטף רובה,
 רץ בחפזה החוצה, ומיד נשמעה ירייה. ומזה אליעזר
 שטיינבארג: "קערעוועט ער [= דער האָז] אויס דעם שלימזל
 אויף לינקס — / וואַרפט ער זיך צוריק צוואַלאַם, צוואַלאַם"
 (משלים, כנ"ל, עמ' 113). ושיעורו: הוא מכני את השלומיאל
 [= רוע המזל] שמאלה, וזורק את עצמו חזרה בחפזה, בחפזה.
 וכן ישעיהו טיגר: "זיך גיך ארויפגעכאפט אויף דעם פלוזין רוקן
 פון פערד און צוואלאַם זיך אראַפּגעלאָזן אין דאָרף אריין"
 ("דער צדיק און דער בעל-תשובה", תש"ך, עמ' 25, לאמור,
 מיהר להרפּיב עצמו על גבו החשוף של הסוס ובחפזה ירד לכפר.
 ושוב לצורה הקודמת — יעקל יאַקיר: "ווער מיר קלערן און
 וואָס מיר קלערן, אַז יענער, דער נישטגוטער, — — יאַגט
 שוואַליאַם נאָך אים, מיט אזא האַרמידער, מיט אזא ירגזון, אז
 עס איז חיות נישט זיכער" ("א שליטן מיט ישובניקעס",
 תשל"ד, עמ' 22). פלומר: מי לי הרהור ומה לי הרהור, פשהוא
 הלא-טוב [= השטן] דוהר בחפזה אחריו, במהומה כזאת,
 ברוגזה פזאת, שהחיות אינה בטוחה. וכן: דאָס מידל מיטן
 קורצן קליידל, אויפן פערד א שוואַליאַם רעדלט זיך אדורך
 דריימאַל, האַלטנדיק אין איין האַנט א שווערד און אין דער
 אנדערער א פעכער" (שם, עמ' 31). לאמור: הנערה בשמלה
 הקצרה, על הסוס ובחפזות-שעטה היא מסחררת שלוש פעמים,
 בהחזיקה בידה אחת חרב ובידה אחרת מניפה. ואף זאת: "ווען

איך בין אויף זיין [גאָטס] אָרט, וואָלט איך זיך שוין לאנג מרחם געווען אויף איר און שוואַליאַם וועקגעשיקט אלע מלאכים, זיי זאָלן ברענגען מיין טאַטן וואָס גיכער אהיים" (שם, עמ' 96).
 כלומר: אילו אני הייתי במקומו [של הבורא], הייתי מכבר מרחם עליה. והייתי בחפזה משלח כל המלאכים, שימהרו ככל האפשר את שובו של אבי הביתה. ולא הבאתי שתי תיבות אלו משום שיווי מוצא, אלא משום דימוי צליל, מה גם שפריקנר אינו יודע מוצאה של התיבה הפולנית.

וכעניין הזימון של שיווי מוצא ודימוי צליל, ראה דוד זאָהיק (= רָאָזנבערג): "איין העמד קאָלנער איז צו שפרייט, זיין גערגעלע סטאַרטשעט ארויס סטאַרטשאַם" ("דיא רָאָזע" וכו', 1884, עמ' 79). כלומר: צווארון אחד של הפותנת בולט במאונך. והפולנית משמש בה עניין stawać sztorcem, כלומר להעמיד במאונך, ושורשו stark, שהוראתו הייתה לפניו מה שבולט, וכיום sterczyć, המצויה בידיש, פדמות סטאַרטשען, ובייחוד פדמות סטערטשען. וילעניין האַבלאטיבוס השאול מרוסית ראה, למשל, דער נסתר: "די האַרבסטיקע בלאָטעס — און באַזונדערס די גרויסע — זיינען געבליבן שטעקן סטאַרטשאַם מיט אָנגעהאַרבעטע האַרט־קלינגענדיקע הרוֹדעס" ("בית משפר", 1948, חלק ב', עמ' 64). ושיעורו: פיצאות־סתיו, ובייחוד הגדולות נשארן תקועות בבליטות בגושים מגופנים שנקישתם קשה.

ובמיוחד ראה שימוש של יעקל יאקיר: "אָט גיט א בייג דער קרענעצע זשוראַוול אָן און שטעלט זיך פלוצים אויף ווי א שטאַרץ צום הימל" (פנ"ל, עמ' 40); ושיעורו: הנה מתכופף

הקילון בפאר ומזדקף כְּבֶלֶט לרקיע. והוא מסמיך פאזתה תמונה:
 "גיב איך ראפטום א בייג דעם קרענעצע-זשוראָוול, אן ער
 שטעלט זיך אויף ווי א שטאַרץ צום הימל" (שם 41). לאמור:
 הרי אני בחטיפה מרפין את קילון הפאר, והוא ניצב כְּבֶלֶט זקוף
 כלפי שמיא. וראה מה שמביא נחום סטוטשקוב באוצרו, סי'
 130, ערך וְרטיקאליות, ובכלל המליצות: קוממיות בעמידה,
 דיבאַם, שטאַרצעאַם. ובסי' 158 ערך: בליטות, הפעלים שטאַרצן,
 ארויס טאַרטשען וכו'. ונסיים בשם-עצם בלשון רבים, פכתוב
 לייב קופרשמידט: "אין ערגער נאך פון טויט, קומט אָן / דאָס
 לעבן אויף די שטאַרצן / פון אָפגעזעגטע נפטרדיקע שטאַמען"
 ("מיט אָפגעברייטע פינגער", תשל"ה, עמ' 75). ושיעורו:
 וגרועים מן המות. הם החיים על בלטי-הגדם של גזעים נסורים
 שמתו.

(הסיום יבוא)

חיים אהרנוביץ

הורתם בעברית ולידתם בידיש

א. 'מעשה קונדס'

קונדס', לפי המילונים העבריים האחרונים, הוא פינני

1. קונדס להבדיל מקונדס / קונדיס = מוט. מטה בלשון חז"ל, וגם
 קונטוס (מיננית ומרומית), כגון: נעץ ד' קונדיסין בארץ וסיפך על גבו
 (סופה ד ע"ב), ובפסיקתא דרב פהנא, ויהי ביום פלות משה: ר' שמעון דסכנין
 בשם רבי לוי אמר: בשעה שאמר הקב"ה למשה עשה לי משכן, היה לו להביא
 ד' קונטיסין ולמתוח את המשכן עליהן וכו'.